

képeket (kollázsokat) készített. Otthoni munkássága hatvankét évében olyan külön világot teremtett magának, amelyben jól érezte magát. Igazi *art brut* művészként sohasem gondolt világi sikerekre. Képei számos amerikai múzeum kincsei, s írásműveit is többen feldolgozták. Lelki egyensúlyát művészi tevékenysége segítette elő (3. ábra).

A betegek állapota, a terápiás hatékonyság vagy a visszaesés sorozatos-összehasonlító eljárással, azaz *dinamikus rajzvizsgálattal* (Hárdi, 1983, 2002) jól követhető. A vizuális világ változása kitágítja a klinikus horizontját, s

észleleteit egy új síkkal gazdagítva támaszt-hatja alá (4. ábra).

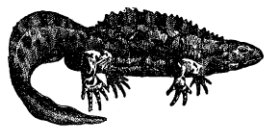
A képkötés és a kiállítás jelentős a megelőzésben is: a képeken keresztül a nagyközönség megismerkedik a művekkkel, az alkotókkal, s elősegíthetik lelki problémák jobb megközelítését, küzdve az előítéletek ellen, előrevive a lelki kulturáltságot és a pszichiát-ria világának jobb megértését.

Kulcsszavak: *kép és mágia, ikonok hatásai, képek és érzelmek, képrombolók, gyógyító művészet, művészetterápia, dinamikus rajzvizsgálat*

IRODALOM

- Freedberg, David (1991): *The Power of Image*. University of Chicago Press, Chicago
- Freud, Sigmund ([1935] 1985): *Álomfejtés*. (ford. Hollós István) Helikon, Budapest
- Gamboni, Dario (1998): *Zerstörte Kunst*. Dumont, Köln
- Hárdi István (1983, 2002): *Dinamikus rajzvizsgálat*. Medicina, Budapest
- Lombroso, Cesare (1896): *Handbuch der Graphologie*. Reclam, Leipzig

- Schuster, Martin (2005): *Művészettélektan*. (ford. Balázs István) Panem, Budapest
- Schuster, Martin – Ameln-Haffke, Hildegard (Hrsg.) (2006): *Museumspsychologie*. Hogrefe, Göttingen
- Végh Gyula (1915): *A képrombolók. Kultúrtörténeti tanulmány*. Singer és Wolfner, Budapest
- Vinchon, Jean (1924): *L'Art et la folie*. Librairie Stock, Paris
- Waller, Diane (1991): *Becoming a Profession. The History of Art Therapy in Britain, 1940–82*. Tavistock–Routledge, London



MOSZKVAI REFORMVITÁK: A SZOVJET AKADÉMIAI MODELL VÉGE

Tamás Pál

kutatóprofesszor,
Corvinus Egyetem
tamas@socio.mta.hu

A szovjet időkben kialakult tudományosakadémia-modellek mai hatékonyságát a 1980-as évek vége óta különböző módokon nyilvánosan vitatták. Ilyen viták folytak az *alapváltozat*; az orosz akadémia körül is. S bár lassabban, de ott is elindultak különböző változások, amelyekre más nagy alapkutató szervezetek modernizálásánál a világban már sor került. 2013 nyarán azonban a modellt legradikálisabb ellenfelei olyan politikai támogatást szereztek, amellyel az eddigi akadémiai mint magát megreformálni képtelen, jelenlegi formájában lényegileg felszámolják.

Ami mi is a szovjet akadémiai modell lényege? Valószínűleg egy olyan nemzeti kutatóhálózat, amelyet összeépítettek egy tudományos társasággal. A hálózatot a társaság irányítja, de az foglalkozik emellett a nemzeti tudománypolitikai irányainak meghatározásával, és fizikai valójában meghatározó szerepet játszik a tudomány mint olyan megjelenítésében a közvélemény előtt. A posztszovjet akadémiaiviták az elmúlt több mint húsz évben szinte kizárólag aktuálpolitikaiaktak. Nem a modellt vizsgálták annak előnyeit, hátrányait, aktualitását vagy elavulásának mértékét a modern tudástermelési megoldásokkal konfrontálva, hanem azt, hogy mennyi a változtatás politikailag éppen, vagy még

elfogadható mértéke, s ami ebből kijönne, az már új rendszernek számít-e, vagy még nem. A klasszikus, az 1930–50-es években kialakult modellt közben folyamatosan javították. Az akadémiai elitek az alapformákat fontos pontokon puhították. Volt, ahol sikerültek a szervezeti kompromisszumok, máshol nem álltak össze, s akkor a nemzeti kutatóhálózatok gyorsan összemertek, mint például a balti államokban. A hit, hogy az intézethálózatot az egyetemek át tudják venni és a korábbiaknál hatékonyabban tudják működtetni, általában nem igazolódott. Az akadémiai hálózat méreteinek csökkentése általában a nemzeti kutatókapacitások visszaeséséhez vezetett, akárki akármit is állított közben, vagy az esetleges beavatkozások után.

A szovjet tudomány – a közvetlen tudástermelésen túl – a rendszer bizonyos értelemben szakralizált része volt. Egyfelől egy hagyományos értelemben vallástalanított rendben racionálisnak hitt világmagyarázatokat szállító intézményként szolgált, másrészt egy gazdasági értelemben elmaradott s onnan modernizálódó világban képviselői valóban *szolgáltattak*; eltüntették a járványokat, technológiákat kínáltak a nagyüzemi agrárvilágnak, rakétákat és atombombát fejlesztettek a védelmi szektornak. Akik ilyesmire képesek voltak,

a közvélemény szemében varázslóknak tűnnek. Persze az állam akkori alapcéljai számára oly fontos tudóscsoportoknak is privilégiumokat biztosított; a többiekéhez képest jobb életminőséget; nagyobb lakásokat, jobb élelmiszerellátást, minőségibb orvosi szolgáltatást, nyaralótelepeket – s ezekkel együtt elszigeteltséget, ellenőrzöttséget, de egyfajta személyi védettséget is. A Tudomány ily módon megfogalmazott mítoszának sajátos „világi megjelenítője” a Tudományos Akadémia volt. Ez a szerep többnyire még annak a tudományos értelmiségnek is tetszett, vagy legalábbis megfelelt, amely egyébként részt vett a demokratikus mozgalmakban, és magát a rendszer ellenfelei közé sorolta.

A 2000-es évek posztsovjet tudományos akadémiái – bármi is történt velük – ettől a mítosztól nem tudtak teljesen megszabadulni. S míg a rendszer átalakításának technikai mikéntjéről folyik vita, nem világos hogyan lehet, lehet-e egyáltalán felszámolni, esetleg modernizálni a mítoszt?

Az ideai orosz vitában vannak – akár az akadémián belül is –, akik úgy vélik, hogy ilyesmi semmiképpen sem férhet bele a modern nyugati tudomány hétköznapjaiba. Hogy Nyugaton ma már nem is létezik a Tudomány, hogy ott már csak kutatók vannak. Akik élete, munkakörülményei semmiben sem különböznek másokétól. Akiiktól tömegükben nem áttöréseket, nem meghatározó felfedezéseket, hanem középszerű dolgozataik hivatkozását várják más középszerű dolgozatokban. Ami ennél több, az véletlen, nem tervezhető, váratlan ajándék, bár azért így is várjuk, reméljük. Tehát a Tudomány-mítosz nyomait is el kell távolítani. S vannak olyanok, bár most épp defenzívában, kik értékeik vállalásában óvatosabbak; akik szerint lehet, hogy ez nagyjából igaz,

de hát közben a nyugati tudomány is tesz erőfeszítéseket, hogy korábbi szakrális közeli státuszából azért valamit visszazerezzen. Tehát, ha az orosz világban véletlenül maradtak tudományosmítosz-morzsák, akkor azokat védeni kellene. Hiszen egy átfogóbb késszómodern világképbe építve még jól jöhetnek.

A tudomány aktuális orosz állami reformerei, úgy tűnik, hogy e megértőbb, a kulturális értékeket is felvállaló tudományképpel radikálisan szakítani akarnak. Sőt, annak meggyőződéses ellenfelei, talán ellenségei is. S ezt egyáltalán nem leplezik. A technikai, tudománysszervezési vita így sajátságos ideológiai szembenállássá válik.

A kutatási rendszer állapota

2005-ben az OTA (Orosz Tudományos Akadémia) hálózatába 451 intézet tartozott 115 400 alkalmazottal, közöttük 55 900 kutatóval (a doktoranduszok nélkül). Ebben az évben az akadémia költségvetési finanszírozása 18,6 milliárd rubelt, vagyis az állami tudományos ráfordítások 57,2%-át teszi ki. Ez egyébként a szovjet időkben megfigyelhetőnél lényegesen magasabb érték. Akkor az akadémiai tudomány a tudományos ráfordítások 10–12%-át tette ki. Persze nem az akadémia kap abszolút ennyivel többet. De az akadémiai intézethálózatot meg lehetett védeni, a többi, az ipart, a miniszteriális hálózatokat nem. Az akadémiai pecséttel rendelkező kutatószervezetek létszáma így is komolyan csökken, de közben az akadémiai potenciál számszerűen azért felértékelődik. Az OTA-hálózatán kívül működnek agrárkutatási és orvostudományi akadémiák is – alap kutatási funkciókkal, de döntő szerepet vállalva területeik fejlesztésében vagy a klinikai betegellátásban.

Az orosz költségvetési ráfordítások a kutatásfinanszírozásban, egészségünkben, abszolút

számokban egyébként az utolsó években folyamatosan nőttek. A civil szférában 2003-ban a tudományra az állam 40,2 milliárd rubelt, 2004-ben 46,2 milliárdot, 2005-ben egyes források szerint 56 milliárdot, 2006-ban pedig 71,7 milliárdot szánt. Ugyanakkor, 1990-hez képest folyamatosan csökken a fejlesztési, innovációs szervezetek száma; ma 7,8-szor kevesebb tervezőintézet, 3,6-szor kevesebb fejlesztőintézet szerepel az állami listákon (Alahverdjan – Agamova, 2005). Ezek egy része kutatóintézetként próbált életben maradni. Érthető, hogy az állam a nagyjából privatizált vállalatokra bízna a konkrét innovációs tevékenység finanszírozását. Ugyanakkor az állami intézethálózatnak láthatóan nincsenek forrásai, szervezetei, eszközei, berendezései, hogy egyébként perspektivikus eredményeiből a gazdaság számára hasznosítható szabadalmakat vagy termékeket generáljon. S az elmúlt húsz évben még elvben meglévő ilyen tárgyú tapasztalatait, szakembereit is elveszítette. Az állam meg újabban kutatási ráfordításából egyre határozottabban, sőt fontos politikusi nyilatkozatokban megfogalmazva is egyre hiszterikusabban innovációkat szeretne látni a reálgazdaságban, s nem érdekli, hogy ha nincs, vagy szakadásos a nemzeti innovációs rendszer, akkor az egyetemi-akadémiai alap kutatás nem fog technológiákat produkálni. Ehhez a versenyszférával együtt valószínűleg meg kellene erősíteni az alkalmazott kutatási szférát, amihez vagy kiegészítő forrásokra, vagy az alap kutatásra szánt összegek egy részének átcsoportosítására lenne szükség. Az utóbbinak persze a kutatási szféra ellenáll. Az akadémia e tekintetben a legutolsó időkig sikeresnek hihette magát akkor is, ha a költségvetésből juttatott összegek 75%-át a fizetések vitték el. Közben azonban közötté és az állami kutatásirányítás közötti feszültségek

gyorsan nőttek, s az utolsó két-három évben, úgy tűnik, már nehezen kezelhetővé váltak.

2005-ben – ha jól értjük, az ismeretlen megrendelők szándékával ellentétesen – megjelent már (Belanovszkij, 2005) egy részletes jelentés az akadémia állapotáról. Ez megpróbálta valamilyen hatékonysági kritériumok mentén felmérni az OTA kapacitáit, és megállapítja (?), hogy a bölcsészettudományokban a kutatóállomány 90%, de még a természettudományokban is 53%-a „ballasztnak, tehernek, nehezékeknek számít”. Az üzenet világos, a teherből előbb vagy utóbb, így vagy úgy, de meg kell szabadulni. A mérések mikéntje, persze, nem igazán világos. Az alapötlet persze, jól kivethető. Megkíséreljük valamilyen kutatóegységek szintjén megfogalmazott szűkebben vett igények vagy megrendelések, és megpróbálják felmérni, hogy ezekkel milyen meglévő vagy mozgósítható kapacitások állíthatóak szembe.

Egy 1200 fős kérdőíves vizsgálat alapján az akadémiai kutatóállományt *klaszterizálják*, vagyis minőségi osztályokba sorolják. Tudatosan nem válogatták be a mintába a vezetői posztokkal rendelkező és az akadémiai hierarchiában a felsőbb kategóriákba tartozókat. A felvétel vállaltan a „kutatói derékhadra” vonatkozott. Az akadémiai állomány 2005-ben eszerint a következőképpen rétegződik;

- A. Kemény akadémiai mag. Sikeresek és aktívak, eredményeikre nagy az igény. A minta 23%-át teszik ki.
- B. Potenciálisan sikeresek. Sikeresek, de az A. csoportnál kevésbé. Sokszor még fiatalok, az első csoport bedolgozói, kollégái, segédei. De még lehet belőlük valami, fejlődhetnek: 18%-ot tesznek ki.
- C. Múltban ragadtak. A minta legnagyobb csoportja: 43%. Nem hatékonyak, pasz-

szívak, rosszul teljesítenek, gyakran a múltban ragadtak. Ők jelentenek első sorban az itt annyit vitatott ballasztot.

D. Idegen útítársak. A minta 18%-át teszik ki. Itt tulajdonképpen a ballaszt egy másik sajátos válfajáról van szó. Zömmel fiatalokról, akik ugyan „társadalmilag aktívak”, de nem produktívak a tudományban. Viszont a gazdaságban vagy a közéletben élik ki magukat – visszaélve az akadémiai vezetés nagyvonalúságával.

A 2005-ös jelentés (Belanovszkij, 2005) a nehézségek megoldásának leginkább kézenfekvő módját az akadémiai és egyetemi terület egyesítésében látta. A posztoszocialista akadémiai szféra történetét vizsgálók számára az ötlet nem új. De az itt kifejtett indokok között azonban nincsenek a máshol, máskor sokszor már előbukkanók; vagyis hogy a nyugati tudomány egyetemközpontú, és a keleti egyetemeket amúgy is kompenzálni kell a „sztálinista évtizedek” korlátozásaiért. A Szergej Belanovszkij-féle jelentés szerint a rossz akadémiai korszerkezet javítását a fiatalok kutatásba való beléptetésével így lehetne egyszerűen elérni. Ám ebben – így a jelentés – a jelenlegi egyetemi szféra nem érdekelt. Sikereinek vagy azok hiányainak nincs köze a kutatáshoz. Jövedelemtermelő, hasznot hozó területei függetlenek a tudománytól. Ilyenek megszerzéséért általában nem is lobbizik. Ha át kellene vennie kutatószervezeteket, azokat azonnal elsorvasztaná. Tehát az átalakításoknak ez az iránya nem képzelhető el. Marad a tömeges nyugdíjazás, amely elmaradását sok éve, semmi sem indokolja. Fő érv, hogy ehhez ráadásul nem kellene az egész szellemi szférát úgy átszervezni, mint az esetleges akadémiai-egyetemi integrációhoz.

Láthatóan ez a megközelítés rokonszenves az aktuális reformereknek is. Ha az aka-

démiai elitnek mégis sikerül a rendszer akár részleges fenntartása érdekében az állammal valamilyen kompromisszumot kötnie, akkor itt kell majd a legtöbbet áldoznia. A mozgásteret azonban három tényező nyilvánvalóan szűkíti, s érdekes módon a jelenlegi orosz vitában komolyan még egyik sem kerül elő:

A kutatóállományban valóban nőtt az idősebbek aránya. Az orosz értelmiségi közvélekedés szerint ez a 90-es évek elejének elkapkodott gazdasági reformjaiból, az elvándorlásból és az alacsony kutatói fizetések miatt a terület romló munkaerőpiaci esélyeiből következik. Úgy tűnik azonban, hogy az idősek növekvő hányada a rendszerben annak történetéből következően természetes lenne. A szovjet kutatási rendszer létszámai az 1960-as években különösen gyorsan nőttek. Lassabban, de 1987-ig folytatódott az állomány bővülése. A csökkenés nem a szovjet összeomlással, hanem már a peresztrojka idején megkezdődött. A 60–70-es években a rendszerbe került fiatalok mára elérték a nyugdíjkorhatárt. S ezekhez akárcsak közelítő létszámok harminc éve nem léptek be a rendszerbe. A kutatóközösségek legnagyobb létszámú csoportjait amúgy sem lehetne teljesen új csoportokkal kiváltani. Mindazonáltal az elvándorlást, amely a 90-es években a legnagyobb veszélynek tűnt a kutatóhálózat működtetői számára, sikerült lefojtani. A létszámcsökkenés 1998-ban megállt, azóta a létszámok inkább stagnálnak (Dokladi, 2004). De most a 60–70-es évek belépőinek gyors kiöregedésével e tekintetben is új helyzet keletkezett.

A jövedelmek ezzel szemben a leginkább aktív kutatói szegmensekben az utolsó másfél évtizedben jelentősen nőttek. E jövedelmek túlnyomó többsége azonban egy szürke grantgazdaságban, félig adózott kutatási szerződésekben, esetleges külföldi megbízá-

sokból származtak. Az állami fizetések ezekhez képest majdnemhogy elhanyagolhatóak, s a nyugdíjak végül is ezekből az utóbbiakból következnek. Az orosz nyugdíjrendszer egészében amúgy is az európai jóléti rendszerekben szokásosnak csak kis részét adná oda. A „ballaszt” nagy része, akárhogyan is számolgatjuk, ebből feltehetően eddig sem részesült. A párszáz dolláros fizetés, akármeddig is tart, ebben a közegben egyszerűen a tisztességtelenséghez is alig elég. Egészében tehát foglalkoztatás nélkül a nyugdíjas tudóst elképzelhetetlen nyomor várja. Esetleges régi megtakarításait a 90-es évek állami reformjai elinflálták, azóta komolyan felhalmozni nagyobb tömegben biztosan nem tudott. Szociálisan elviselhető megoldásokról senki sem beszél; ilyenek egyszerűen nincsenek.

Míndeközben igen korlátozott, különösen a hagyományos természettudományos területen, a rendszerbe beléptethető fiatalok száma. Természetesen a kép egyetemenként és szakterületenként változó, de a kemény, munkaigényes természetkutatói szakokra bekerülők pontszámai általában igen alacsonyak. Az egyetemek sokszor nem is tudnak szelektálni, e szakokra, hogy a képzés működhessen, valamennyi oda jelentkezőt fel kell venniük. Azok jó része, akik mégis ide jelentkeznek, a nyugati, elsősorban az amerikai kutatási rendszerbe készül, s mert oda külföldi PhD-vel már igen nehéz bekerülni, az első fokozatok után fizikában, csillagászatban, kémiaiában, bizonyos biológiai területeken továbbmegy, elsősorban amerikai tudományos képzőhelyekre onnan haza meg már szinte biztosan nem jön. A sok nyugdíjba menő helyére egyenrangú tömegeket biztosan nem lehet felvenni. Az akadémiai kutatási szférának már csak ezért is valószínűleg össze kell most zsongorodnia.

A Livanov-reform

Dmitrij Livanov oktatási és tudományügyi miniszter 2013 júniusának legvégén végül is látszólag puccsszerűen lépett. Májusban az akadémia hagyományos és szabályszerűen választott magának elnököt. A jelöltek szűzbeszédeit a moszkvai kulturális csatorna egy napon át élőben közvetítette. Ezek egy részét akkor én is végignéztem. Az új elnök azonnal bejelentette, hogy az ősz elejére egyeztetett reformtervvel áll elő. A tárca azonban ez elé akart vágni (Pravitelsztvo, 2013), nem érdekelték a viták, az esetleges egyeztetés az akadémiai elittel. „*Hát nem a nyár a legjobb az ilyen reformokhoz?*” – nevetett a kamerákba a miniszter, s bejelentette, hogy nem voltak titkos reformbizottságai, kormányhű tudományos tanácsadói. Ilyenekre nincs szükség – magyarázta. A minisztérium Tudományos Tanácsa, amelyet nemrég hoztak létre, épp az állami adminisztráció és a tudományos világ közötti kapcsolatok normalizálására, külön nyilatkozatban határolódott el mindettől. Nem vettünk részt az előkészítésben, velünk nem beszéltek erről az egészről, sőt titkolóztak – hangzik a tanács hivatalos nyilatkozata. Ebből a szempontból mindegy, hogy a moszkvai pletykák szerint régóta fontolgatták a miniszter leváltását. S hogy az most előre menekül. Radikalizmusa részben azzal is magyarázható, hogy a poszton valóban nincs már sok ideje (vagy épp e huszárvágással próbálja bizonyítani, hogy mégiscsak alkalmas a tudomány irányítására). Egyébként személyében nem profi politikusról és nem is szenior tudomány-szervezőből kinőtt állami vezetőről van szó. Livanov 2005-ben még egy szemináriumon a minisztérium tudománypolitikai részlegének vezetőjeként, vagyis szakhivatalnokként tartott előadást – sok tekintetben előrevetítve

a reformprojektben megjelenő megsemmisítő véleményét az akadémiai kutatóközösségről. Livanov a maga részéről e tekintetben azóta is konzervens volt. A mostani „reform-konceptió” már korábban, talán tavaly előbukant Putyinnál, aki azt hitte, emberei azt egyeztetették Jurij Oszipovval, az akadémia akkori elnökével. Akkor az akadémiai vezetőnek sikerült a projekt beindulását megakadályoznia. A minisztérium azóta várt, s lépni próbált, amíg az akadémiai vezetőváltás a tavasszal rövid hatalmi intervallumot produkált. Június végén már megvolt az új legitim akadémiai vezető, de Putyin még nem írta alá kinevezését, tehát nem kellett vele konzultálni. Megvolt Oszipov akadémikus is, de vele, most már *volt* elnökként, miért kellett volna beszélni? A miniszter így azután gyorsan lépett. A Kreml körüli pletykák a történetet, persze, átfonják. Vannak, akik azt mondják, hogy Dmitrij Medvegyev, aki nem marad sokáig miniszterelnök, kapott egy csomag kellemetlen elintéznivalót Putyintól. Az akadémiai történet is ezek között lenne. Tudták, hogy ezzel egy fontos elitcsoportot megsértene, de ha Medvegyevnek majd tényleg mennie kell, magával viszi majd az értelmiség utálatát. S mert annak szemében 2010–11-ben Medvegyev még Putyin áramvonalasabb alternatívájának tűnt, most el kell végeznie néhány, az értelmiség szemében piszkos munkát (az akadémiai ügy mellett ide tartozik még egy egyetemösszevonási hullám is). Hadd utálják csak meg korábbi reményhordozójukat. Mások szerint ez így lehet, de most Medvegyev túlteljesít. Még nem adta fel, s azt reméli, ha sikeresen megbirkózik a házi feladatokkal, akkor megmaradhat a legelső vonalban. Mások a történetben még így is felértékelik Livanovot, a minisztert. Szerintük Livanov tulajdonképpen

neoliberális, mégpedig a radikálisabb fajtából, s mélyen meg van győződve arról, hogy a jelenlegi akadémiai elit és az általa működtetett szervezetek akadályozzák az orosz versenyképesség javítását, az innovációs potenciál modernizálását (Troickij, 2013) már csak ezért sem szabad esélyt adni nekik, hogy valamilyen ellenállást szervezzenek. Ez az egész ország érdeke. Megszólal még néhány bölcsész akadémikus, akik az egész történetben a civil társadalom elleni támadást látják, s hangsúlyozzák: a független értelmiség számára milyen kiváló áttelelőhely volt a legrosszabb szovjet időkben az akadémia. S most, amikor a politika visszaveszi az utolsó években kialakult szabad tereket, az akadémia is elsősorban ilyenként fáj a foga. A liberális ellenzék erre azért még nem igazán vevő.

A reform lényege a tudományos testület (az akadémikusok) és az intézethálózat (az „akadémiai vagyon”) szétválasztása. A testülettel önmagában elvben, fizikailag semmi sem történik. Minden bizottság és osztály elvben megmarad[hat]). Bevezetik az akadémikusok pótlékot (eddig ilyesmi nem létezett). Ez állítólag havi 100 ezer rubel lenne a tagok élete végéig (ez ma mintegy 700 ezer forint). Most hároméves moratórium lépne életbe a tagfelvételeknél, de azt követően ismét választhatnának új tagokat. A „vayon”, vagyis az intézményhálózat mint olyan, állami tulajdonban maradna (egyelőre), nem osztanák fel; egészében egy állami ügynökség irányítaná. Vezetőjét az államelnök nevezné ki (*Pravitel'stvo*, 2013). A miniszteri ígéretnek a maguk konkrétumában azonban fantazmagóriák.

A vagyonnal eszerint az állam az akadémiaánál eddig tapasztalható képeket hatékonyabban gazdálkodna, s az így megnyíló forrásokból bővítené a kutatás finanszírozását. Ilyen bővítést jobb vagyongazdálkodásból önma-

gából még sehol a világon nem tudtak kigazdálkodni. Közben nem az intézetek, hanem a kutatócsoportok, laboratóriumok lennének a kutatási szervezet alapjai. Nagyszerű, de hát csak az OTA-nak ma 453 intézete van, s a kicsikben is néhány száz ember dolgozik. Milyen szervezetek, milyen mandátumokkal fogják a laboratóriumok tízezreit irányítani?

Ott, ahol a vagyon könnyen hasznosítható, mint az eddig különálló, de most szintén az új konglomerátumba beolvasztandó Agrárakadémiaánál, az agrárminisztérium máris megszelleltette igényét annak kísérleti gazdagságaira, innovációs részlegeire és regionális állomásaira. *Azok az ágazat innovációs hálózatát képezik, miért adjuk őket oda egy idegen állami ügynökségnek?* – magyarázzák.

Abban azért konszenzus van, hogy valamilyen külső kényszer, vagy talán csak külső impulzus elengedhetetlennek látszik az akadémiai tudományirányítás modernizálásához. A vita azonban az evolucionista és a revolúciós retorikát követő csomagok arányairól folya. Az állami apparátus az akadémiaánál semmiféle evolúciós potenciált nem észlel. Nem ad igazán részeselet sem, nem érdeklí, hogy a hálózaton belül egyes, egyébként már modernizált formák azért rendszeresen működnek. S nem kínál olyan sémákat, amelyek a régi akadémiai struktúrával szemben alternatív modellt kínálnának, amelyről látjuk, hogy működik, ahova intézetek vagy laboratóriumok átigazolhatnának, s amikor – belátható időn belül – az új szerkezet versenyképesen működik, akkor megpróbál keményebb feltételeket szabni a régi mellett kitartók számára – megőrizve, felkínálva az átigazolás lehetőségét az új életképebb struktúrákba.

Mint korábban más kutatóakadémiákkal szembeni hasonló próbálkozásoknál, a likvidációpártiak között megjelenik a nyilvánosság

előtt néhány ember – a valós létszámokhoz képest persze kevesen –: a Nyugaton dolgozó orosz kutatók. Akik vagy jeles kutatók, vagy nem – ez most a dolog szempontjából mindegy, de akik feltűnően nem tudománysszervezési, tudománypolitikai *experte*k. Nem is hivatkoznak e terület nemzetközi szakirodalmára, beérik azzal, hogy nekik valamilyen intézetben kint jó volt, ott rugalmasabb a környezet, mint otthon általában, vagy az akadémiaánál konkrétan. Nekem, persze, tetszhet a koszt valamilyen Michelin-csillagos étteremben és magyarázhatom, hogy szeretnék otthon, a szülővárosomban is olyat, de ettől sem a vendéglátáshoz, sem a konyhaművészethez érteni nem fogok. Megmaradtam laikusnak, a konyhában különben sem voltam, az éttermet működtetőkkal szándékaikról nem beszéltem. S néhányan ezek közül a Nyugaton jártak közül, most az állami oldalán túl hangosak (Troickij, 2013).

A kutatói, akadémiai oldalon közben általános a bizalmatlanság a hivatalos reformerekkel szemben. Az utolsó évek nagy tudomány- és innovációpolitikai projektjei: Szolkovo, vagyis az orosz Szilícium-völgy projektje, a Kurcsatov Intézet – az orosz atomkutatás központjának átszervezése, vagy a nagy regionális egyetemek megerősítésének programja eddig tele vannak önkényességgel, a versenyfeltételek megsértésével, félrenyúlásokkal, sőt nyilvánvaló korrupció gyanújával. Azoktól, akik politikusokként vagy apparátusok képviselőként ilyen projekteket jegyeztek, a szakmai közvélemény nyilvánvalóan retteg. Miért higgye el, hogy most csak a tudomány érdekét keresik, hogy szakértőik jobb minőségűek, mint az akadémiaé vagy bárki másé.

A reformerek egyik fő jelszava a párhuzamosságok leépítése. Ez alatt feltűnően nem a kutatás indokolatlan párhuzamosságait

értik, hanem a hatalmi monopóliumokkal szembeni bármilyen alternatívák kikristályosodásának lehetőségét. „Ne legyen az akadémia második tudományos minisztérium” stb. – nyilatkozzák. Lehet mondani, hogy esetleg lettek volna ilyen ambíciók, azok iránya, hatékonysága nem volt kielégítő, ezért ott rugalmasabb formákat kell keresni a kutatói közösség véleményének megfogalmazásához, de itt ilyesmiről szó nincs.

Olyan vita indult, amelyben a reformerek kizárják, hogy létezhetnek jó vagy tisztességes evolucionisták, az akadémia belülről építkezők. Azt hiszik, vagy csak állítják, hogy aki a másik oldalon nem menekült el eddig egy egyetemre vagy külföldre, az eleve bebizonyította, hogy nincs akarata, s számítani sem lehet, vagy kell most rá. Az állami reformerek mesterségesen átléphetetlen frontvonalakat kreálnak a kutatáson belül, ami önmagában védhetetlen. A vitapartnereik ezt világosan megfogalmazták.

Ellenmozgalmak

A állami reformkoncepció meghirdetése óta másfél hónap telt el. Az államapparátus sietett, azonnal benyújtott a Dumának egy kész, sehol sem vitatott akadémiai törvényt (*Pravitelstvo*, 2013), amely azt két szavazáson már el is fogadta, de egy döntő, harmadik szavazás még hátra van. Az akadémiai szféra minderre igen gyorsan reagált (az első összefoglaló minderről: *Hronika Proteszta*, 2013). Széles szövetség alakult ki azok között, akik egyébként az akadémia belüli vitákban pozícióikból, életkorukból és politikafelfogásukból következően inkább ellenfelek voltak. Az máris világos, hogy a szembeszegülők, önmagukat védők legkeményebbjei most nem a társadalomkutatók, hanem a fizikusok, illetve a fizikai intézetek. Ők eddig nagyobb

biztonságban érezték magukat. A politikában is sajátosan szakralizált, védett terük eddig nagyobb volt más diszciplínáknál.

Az ellenmozgalmak első néhány hetében az akadémiai testületek gyorsabbak voltak az intézeteknél. A júliusi–augusztusi melegben pillanatok alatt minden fontos elnökséget, bizottságot riadóztattak, és azok meg is foglalták a maguk felháborodott, elutasító, elhatárolódó nyilatkozatait. Ez egyébként azért is érdekes, mert az állami média július elején sok akadémiai vezetőtől mutatott be, ha nem is egyetértő, de legalábbis, a reformtervekkel nem frontálisan szembehelyezkedő nyilatkozatokat. Az érintettek ezt követően villámgyorsan elhatárolódtak, s képernyős megszólalásaikat hamisan összevágottaknak minősítették. A különböző személyes tiltakozók között ha nem is azonnal, megszólalt Zsoresz Alferov, Nobel-díjas fizikus, aki a politikai nyilvánosság számára eddig a legbefolyásosabb orosz tudósnek számított. Személyes jelenléte vagy egyetértő nyilatkozata nélkül évek óta nem létezett állami tudománypolitikai testület, fórum az országban. Drámai nyílt levélben kérte Putyint, akadályozza meg, hogy felszámolják „Oroszországnak a jövő építésénél felhasználható egyik legfontosabb erőforrását”. Egyébként az akadémiai törvény végleges elfogadása előtt életbe akarnak léptetni egy tizenöt fizikai intézetet összefogó gigaprojektet, amelybe néhány, most még akadémiai intézetet is beolvasztanának, köztük olyanokat, amelyeket ma az akadémiai hálózatban még közvetlenül Alferov irányít. Medvegyev az új formációt már szeptember 1-én el akarta indítani.

Az intézetek hozzájuk képest lassúbbak, és többségükben egyelőre kevésbé radikálisak. Pedig megmozdításuk az „ellenállás” kulcsa lehet, mert a törvénytervezet megkísérlti a

seniorokat, különösen az akadémikusokat szembeállítani a *közlegény* kutatókkal, vagyis az intézeti „tömegekkel”. De júliusban elindult az intézetek egyfajta horizontális, vagyis az akadémiai főnökségtől független szerveződése is. Láthatóan gyorsan megfogalmazta magát a „reformjavaslatokat” teljességükben elutasító radikális szárny. Több mint egy tucat akadémikus bejelentette: ha az akadémia formálisan feloszlatják, majd újraalakítják, akkor nem lép vissza az új szervezetbe, s másokat is erre biztat. Mások inkább kompromisszumkészek lennének. Elképzelhetőnek tartanának – talán még az ősz elején – valamilyen egyezkedést a tudományos minisztériummal. A magunk részéről természetesen valószínűsítünk valamilyen kompromisszumot, amely lényegében átvinné a reform lényegét, de simábban fogalmazna, és talán szociálisan érzékenyebben reagálna a nyugdíjazás előtt álló kollégák hétköznapi problémáira. Egyfelől: nem hinnénk, hogy a reformerek komolyan számítottak a villámháborús sikerre, még ha az első pillanatban ez sok, a meglepetéstől megbénult senior tudósak így is tűnhetett. Az újabb orosz törvénytervezetek ebből a szempontból végül is egy kaptárára készültek látszanak. Először lerohanással próbálkoznak, és első szövegváltozataik általában igen radikálisak, de hát a szövegezők tudják, hogy már a vitaszakaszban az ellenállás és lobbizás számtalan válfajával kell megküzdeniük, ezért eleve beszámítják, hogy néhány ponton végül engedni fognak. Ha ügyesek voltak, akkor csak ott kell, ahol eleve szándékoztak is. Persze, ha a mozgalom megerősödött, akkor máshol is vissza kell vonulniuk. Az ellenállás be is indul, s a végén ők „demokratikusan” engednek. Feltehetően itt sem történhet nagyon más, legfeljebb az erős és határozott mozgalmak valamivel többet

tudnak elérni. Az ellenállás erőtere nagyjából végül is adott.

Egyelőre inkább még az akadémiai elit hangja hallatszik, ők pedig nagyon óvatosak. Az akadémiai honlapon megjelent egy tárgyalóbizottság, amely majd a kormánnyal alkudozna, s ugyanott meg is jelentették ellenjavasolataikat (RAN, 2013). Az akadémia kiinduló tárgyalási pozíciója lényegében a *status quo* fenntartásából indul. Még rövid időre, még verbálisan sem oszlatják fel az akadémiaikat úgy, ahogy azt a törvénytervezet elképzeleli, az összes vezető testület mandátuma így folyamatos. Nem fogadják el – s ez a lényeg – a kutatóhálózat leválasztását, ugyanakkor elismerik (eddig is így volt), hogy az akadémia vagyona állami tulajdon, s ha azt külön szervezetek szeretnék könyvelni, ellenőrizni – ám legyen. S ha fel is áll egy ilyen ügynökség, kutatáspolitikai kérdésekbe nem szólhat bele. A tudós tárgyalók kizárólag akadémikusok, sőt akadémiai vezetők (a bizottság vezetője az elnök, napi irányítója a főtitkár, s bent vannak az alelnökök, osztályképviselők is). Ez a csapat nem akar tudni, vagy legalábbis nem akarja szövetségeseiként elismerni az akadémiait védő civil tudós mozgalmakat. Feltehetően ezt az akadémiai csapatot a média és az értelmiség sem fogja szeretni. Amit kérnek, lényegében az állami reformkoncepció teljes ellentéte, igen meglepő lenne, ha nagyon erős társadalmi és médianyomás nélkül evvel sikeresek lennének. Ráadásul azt is javasolják, hogy a törvényjavaslat harmadik parlamenti szavazását halasszák el fél-egy évvel. Mulatságos, hogy ebben a helyzetben még az is izgatja őket, hogy a kormánytervezet a levezető tagokból automatikusan rendes tagokat csinálna, és békeajánlatként egyforma apanázst kínálna mindenkinek. *Nem úgy van az*, – méltatlankodik a bizottság – *aki még*

„csak” levelező tag, az nehogy már automatikusan előlépjén. Ami itt elhangzik, még teljesen a (sértett) *establishment* hangja. Az világgépéből, életútjából következően nem szívesen vállal szerepet bármilyen ellenállásban. Nem is áll az ilyesmi jól neki, de most megtámadták, és neki védekeznie kell. Érdekeit elszántan képviseli, s ha sarokba szorítják, radikálizálódik. De ha megúszhatja, ha tisztességes visszavonulási útvonalakat ajánlanak neki fel, nagyon csodálkoznék, ha tovább is konfrontatív maradna. Ha közben összeállna valamilyen kutatói közvéleményre építő „lenti” radikalizmus, az természetesen eltolná az elitiltakozást is. De ilyesmit előre, nyilvánvalóan, nem látunk.

Az akadémiai ellenállás sokkal sikeresebb lehetne, ha sikerülne komoly szövetségekre szert tennie. Ebben a tekintetben azonban maguk a tudósok sem optimisták.

Már a 2005-ös vizsgálat is közöl adatokat a kutatói közvélemény politikai rokonszenveiről. Az többségében inkább ellenzéki és liberális (ha az adatok egyáltalán valóságok), de nem különösebben elszánt. Újabb kommentátorok egyfelől itt még azt is hangsúlyozzák, hogy a kutató jámbor, individualista, kis csoportokban dolgozik, kollégáitól munkahelyén is elszigetelt. Az ilyen emberek rossz mozgalmárok. *Nincs mit várni tőlük egészen addig, amíg „meg nem tanulnak harcolni... – nyilatkozik róluk egy aktivista. Az ellenállás nyári szakaszában, amit igazán az akadémikusok vezettek, ebben az irányban különösebb együttműködés nem alakult ki. A Putyin-ellenzék az akadémiai reformok nem azért nem érdeklők, mert túl parciális dologról lenne szó, amellyel a közvéleményben nemigen lehet jópontokat szerezni. Inkább arról van szó, hogy az ellenzék az egész történetet az eliten belüli konfliktusként éli meg, amelybe neki*

miért kellene beavatkoznia? Ha értelmiségi munkahelyek tömege kerül veszélybe, az más történet lesz. De amíg egyébként is tőle idegenkedő akadémiai vezetők küzdenek saját korábbi világuk cserepeiért, neki kiket kellene mellettük mozgósítania? Ráadásul az akadémiai elit kompromisszumkereső szárnya valamilyen megegyezésben reménykedik „a jó Putyinnal”. Az ilyesmit csak zavarnák az ellenzéki kapcsolatok.

Nem a progresszív oldalról vár felmentést egy kemény konzervatív természettudományi mag sem. Ők minden lehetséges fronton azt hangoztatják, hogy az akadémia kulcsszerepet játszott az ország védelmi képességének kiépítésében, hogy a korábbi potenciál akadémiai fejlesztésre épült. S ugyan a védelmi források a 90-es évektől kiestek, de ha lassan, alacsonyabb szinteken is, most visszatérnek, sőt máris visszatértek. A védelmi szektor, a hadiipar nem lehet érdekelt az akadémiai hálózat szétzilálásában, más meg a reformból nem jöhet ki. Akkor pedig segítsenek annak megállításában, lelassításában. Természetesen, nem tudjuk, mi zajlik a színpalak mögött. De a katonák egyelőre hallgatnak.

Következtetések

Az alap kutatás klasszikus szervezeti formáinak a világban mindenütt az eddiginél jobban kell küzdeniük az elismerésért. Ellenfeleik retorikája változik. A posztsovjet akadémiai boldogok voltak, hogy a 90-es évek első nagy ellenük irányuló támadását többségükben és nagyjából sikeresen hárították. S legalább is a legnagyobb, az orosz teljesen felkészületlen volt egy újabb, elsősorban a gazdasági versenyképességre hivatkozó támadásra.

A 90-es évek orosz politikája a tudománytól, a kutatástól különösebben nem akart semmit. Sőt, mert a korábbi sovjet rendszer

identitásépítésénél igen fontosak voltak a tudományos, katonai technológiai eredmények, a 90-es évek orosz atlantistái igyekeztek távolságot tartani a kutató *establishment*től. S mert igazán a tudományt futtatni addig amolyan „sovjet” dolog volt, a kutatási szektor állami forrásait lényegében elapasztották. Ennek persze, voltak költségvetési okai is, de legalább nem akartak semmit a tudománytól. Az utolsó 10–15 évben az eddigi periféria néhány nagy tudományos rendszere, mindegyik Kínáé és Indiáé, radikálisan felértékelődött, teljesítménye lényegében megtripplázódott. Épp ezek az eredmények jelezték az orosz tudománypolitikának, hogy koncentrált erőfeszítésekből következően viszonylag gyorsan jelentkezhetnek olyan eredmények, amelyek az ország presztízsét és esetleg innovációs potenciálját jelentősen emelhetik. Az új türelmetlenség, amelyet az utolsó években a kutatástervezésben látunk, elsősorban innen származik. *Ha ők meg tudták csinálni, mi miért ügyetlenkedünk?* – gondolja a politika.

A kutatáspolitikának a posztkommunista rendszerekben fontos elemévé válik a generációváltás kezelése. A kérdés nem mellékes más, így a nyugati kutatási rendszerekben sem. Az itt vizsgáltakban nemcsak a fiatalok kezeléséről, a továbbképzés megszervezéséről, a fiatal kutatók ethosáról van szó, legalább ilyen fontos a bizalmi viszony újraépítése az akadémiai elit és az aktuális politikugeneráció között, s ezek azért különböző nemzedékekhez tartoznak. A generációk közötti kommu-

nikáció pedig a posztkommunista társadalmakban különösen nehézkesé vált. Ez alól a tudománypolitikai kapcsolatok sem kivétel. A személyes bizalom megroppanása ebben a metszetben komolyan destabilizálja mind a tudományt, mind a politikát. De mint látjuk, a tudomány azért rövidebb távon, vagy könnyebben sebezhető.

Utóirat

Szeptember 18-án megvolt a parlamenti vég-szavazás. Az akadémia és a különböző tudóscsoportok az utolsó pillanatig próbálkoztak. Egyes részjavasolataikat beépítették a végleges szövegbe, de a lényeg, a szándék, hogy az intézeteket leválasszák a tudós testületéről, változatlan maradt. Az intézeti kutatóközösségeknek új állami felügyeletük biztosítja az autonóm, helyi igazgatóválasztást és a programalkotás jogát. Minderről a „maradvanyakadémianak” legfeljebb *véleménye* lehet. Az akadémiai elit kompromisszumként bír egy szóbeli ígéretet, amely szerint Putyin hajlandó lenne kinevezni az akadémia jelenlegi elnökét az intézeteket felügyelő állami ügynökség első vezetőjének. Az akadémia eddigi mandátumait, persze, elvesztette. A putyini ígéret, ha egyáltalán betartják, rövid időre, az aktuális vezetőnek, s nem az akadémianak szól. A modell kiszenvetett.

Kulcsszavak: *akadémiai modell, reformretorika, kutatóelit, Oroszország, értelmiségi mozgalmak, intézethálózat*

IRODALOM

- Allahverdjan, Alexander G. – Agamova, Natalia S. (2005): *Rossijszkaja nauka v postsovetiskij period. Nauka ta Naukaznavstvo*. [Kijev]. 1, 51–61.
 Belanovszkij, Szergej (2005): *Ocenka sostojanija RAN*. • www.polit.ru (letöltés: 2013. 08. 10.)
 Dokladi Metodologiceskogo Szeminara FIAN (2004): *Nastuplenije na nauku i obrazovanije v Rosii*. Moskva, Fi-

- zicseskij Insztitut im. P.N. Lebegyeva RAN, *Pravitelsto Rossijskoj Federacii; O vnesenii federalnogo zakona*. No.3690p-p. 28.56.2013 • www.polit.ru
 RAN (2013): *Tablica predloszenii po proektu Federalnogo zakona*. 2013. 08. 06. • www.ras.ru/news/
 Rossijszkaja Akademia Nauk (2013): *Hronika Protesta*. Ijun- Ijul 2013. Moskva. Russkij Reporter
Troickij Variant 2013 ijul No. 132, 133, 134. • www.trv-science.ru